THE FUTURE

די צוקונפט

Zukunft

געגרינדעט אין 1892
אַרויסגעגעבן פון דעם אַלוועלטלעכן יידישן קולטור־קאָנגרעס
(פאַראייניקט מיט „ציקאָ")

v. 89 no. 5
May-June, 19

יחיאל הירשהויט ע"ה — 41

ה. לייוויק: די יידישע ליטעראַטור־אַפּהיטערין
פון אונדזער פאָלקס־גאַנצקייט — 42

שמשון אַפּטער: י. הירשהויטס דאָקומענטאַרע
און בעלעטריסטישע שאַפונגען — 44

י. הירשהויט: אַ באַגעגעניש מיט ד"ר עמנואל רינגעלבלום — 47

י. עמוס: שווער צו זיין אַן עם סגולה — 49

ד"ר ש. לעווענבערג: צביה לובעטקין און יצחק צוקערמאַן;
דרייסיק יאָר פון „יד ושם" — 52

בינם העלער: קליינע לידער־אַנטאָלאָגיע — 56

יעקב י. מייטליס: דער מוסר־השכל פון היסטאָרישע געשעענישן — 58

לילי בערגער: דער סוד פון אַ גלגול (דערציילונג) — 62

אסתר ראָזענטאַל־שניידערמאַן: די מלחמה קעגן די געוועזענע — 64

יצחק קאַהאַן: אַרטור קעסטלער —
אַ סך־הכל פון אַ שטורמישן לעבן — 68

חיים בעז: דער יידישער שרייבער אין די פאַראייניקטע
שטאַטן ביים סוף פון 19טן יאָרהונדערט — 71

אין דער וועלט פון ביכער

אברהם ליס: אברהם קאַרפּינאָוויטש — ווילנער דערציילונגען — 74

יוסף פרידלענדער: אם אשכחך אוישוויץ — 76

PERIODICAL READING ROOM
BUTLER LIBRARY
JUL
COLUMBIA UNIVERSITY

מאַי־יוני 1983 (באַנד 89, נומ' 6 —5)

MAY — JUNE, 1983 Vol. 89 No. 5-6

יוסף פרידלענדער (חיפה)

אם אשכחך אוישוויץ

ק. צעטניק, די שבועה, פאַרלאַג י.ל. פּרץ, תל־אָביב, תשמ״ב — 1982

איב עס איז פֿאַראַן אין דער נאָך־אוישוויץ־וועלט אַ שרײַבער, וואָס קען זיך פֿאַרמעסטן ליטעראַריש און מענטשלעך מיט דער טעמע "אוישוויץ", איז עס ק. צעטניק.

אין וואָס באַשטייט זײַן כוח? אין געפֿינען דעם כמעט נישט־מעגלעכן דרך צו פֿאַרבינדן די אוישוויץ־טראַוומע מיט די אותיות פֿון אונדזער אַלף־בית. לכתחילה איז עס נישט־מעגלעך, אַבסאָלוט נישט מעגלעך. ווי קען מען

אַנטיגען וועלכע עס איז שפּראַך לגבי אַ פּלאַנעטן, וואָס געפֿינט זיך נישט אין מענטשלעכן מוח בכלל, אָן עקסיסטירט נישט אין חיים נישט אין צײַט פֿון אונדזער דענקען? אוישוויץ ליגט זיך נישט אויפֿן שכל פֿון יעדן בר־דעת. יעדער פּרואוו אַרײַנצולעבן אין אוישוויץ סעקונדע אָדער אין מינוט פֿון דער "אַנטי־ווירקלעכקייט" פֿון די לאַגערן און פֿון די קרעמאַטאָריעס, פֿאַלט חוץ מחמת אונדזער מוח קען עס נישט באַנעמען און באַגרײַפֿן.

פּאָפּולער. פֿאַרקערט גאָר, מען מײַדט אים אויס, און נישט נאָר אין דער הײַנט־צײַטיקער יידישער בעלעטריסטיק, נאָר בכלל אין דער קינסטלערישער וואָרט־שאַפֿונג. דהײַנו: די סאָציאַלע אידייע, וואָס איז ביז אַנומלט געווען אַ הויפּט־שטריך אין דער ליטעראַטור; דאָס אָנגענומען זיך פֿאַרן געקריוודעטן, פֿאַרן פֿאַראַכטן און באַעוולטן, — דאָס, וואָס אַמאָל איז געווען אַזוי נאַטירלעך און דערהויבן, הײַנט ווײַכט מען פֿון אַן אידייאישן מאָטיוו, אַ סאָציאַלן טאָן. דאָס זעט אויס עפּעס פֿאַרעלטערט און נישט מאָדערן. כאָטש די וועלט איז פֿול מיט סאָציאַלע עוולות, אין אַברהם קאַרפּינאָוויטשעס דערצײלונגען איז עס דאָ. ס'איז נישט אָנגעשפּיצט, נישט צוגעשפּיצט צו סאָציאַלער פּראָבלעמאַטיק. נישטאָ קיין שמץ פֿון בכבודיקן לעגקען, קערעווען צו באַווײַזן באַעוולטע און באַעוולער און דאָך פֿילן מיר ווי אַ גרונט־מאָטיוו און דאָס שטיין אויף דער זײַט פֿון געטראָפֿענעם און דערדריקטן. אַפֿילו "די צרות ביי אַרקע גריזון האָבן זיך אָנגעהויבן דעמאָלט ווען ער האָט געוואָלט טאָן אַ מיצווה", אָט דער מאַרעווויכער און קאָרטן־שוליער האָט נישט געקאָנט צוזען דעם צער פֿונעם יונגן בחור, וואָס האָט באַין אופֿן נישט געקענט פֿאַרוואַרפֿן די רויטע פֿאָן אויף די עלעקטרישע דראָטן. טוט ער עס פֿאַר אים און באַצאָלט מיט עטלעכע יאָר תפֿיסה.

אָט דער סאָציאַלער, הומאַניסטישער געפֿיל וועבט זיך אַרײַן חיותדיק און געראָטן אין די דערצײלונגען פֿון "אויף ווילנער גאַסן".

דער קרעפּטיקער, זאַפֿטיקער און פֿאָלקסטימלעכער לשון פֿון די ווילנער געסעלעך און זאַווולקעס לעבט דאָ אויף מיט אַלע קנײטשן און ריחות און גיט צו צו דער עכטקייט און טעמיקייט פֿון די דערצײלונגען. קאַרפּינאָוויטש האָט דעם דאָזיקן באָרן און דעם אײגנדיקן טיפּאַזש אַרויסגעבראַכט און געשילדערט נישט פֿון דרויסן, נאָר ווי אײנער פֿון אינעווייניק. ועל כולם קאַרפּינאָוויטשעס אײגנטימלעכער, האַרציקער הומאָר, וואָס קומט אויף עכט און אָרגאַניש פֿון די סיטואַציעס, פֿון די שמועסן און פֿון די געווימלען אויף די ווילנער הייפֿן, אויפֿן האַלצמאַרק און פֿישמאַרק, אַרום די קלויזן און בתּי

מדרשים און אויף שניפּעשיק.

מען זאָגט: אַז אַ ווילנער דערקענט מען צווישן טויזנטער. ער איז אַזוי באַשטימט, פֿאָלקסטימלעך. אַז עס שרײַט אַרױס פֿון אים — און ער וויל מאַקע מען זאָל עס וויסן — איך בין אַ ווילנער! וואָרעם וואָר איז געווען אַזוי פֿיל יידישלעכן ווי אין ווילנע? ווילנע צײַט וואָר איז יחוס פֿון דורות לומדים, תורה־לערנער, פֿון יידישע האַרעפּאַשניקעס און פֿון די ערשטע יידישע רעוואָלוציאָנערן... ביז באַרימטע קולטור־שאַפֿער און די יונגע יידישע דיכטער, שרײַבער, קינסטלער און וויסנשאַפֿטלער.

ווען אָט דער ווילנע, אָבער גאָר נישט פֿון די מכובדים און לומדים, נײַערט פֿון המון־עם, צומאָל פֿון דער האַלבוועלט און אונטערוועלט־גנבים, פּאַסערס, ווילנער יונגען, כוח־גײַערס, וואָס אויף די דײַנען געווען אַגרעסיוודיק לויטן ווילנער שטייגער, דערציילט אַברהם קאַרפּינאָוויטש אין זײַן פֿריערדיקן בוך "ביים ווילנער דורכהויף" וואָס איז אַרויס מיט 14 יאָר צוריק, און אין זײַן איצטיקן בוך "אויף ווילנער גאַסן".

נישט נאָר די נישט־געוויינטלעכע מילע מיט אירע העלדן רופֿט אַרויס דעם באַזונדערן רייץ. פֿול מיט אַנצייגעדיקן חן איז אויך די אײגנדיקע פֿאָרעם פֿון דערציילן, וואָס קאַרפּינאָוויטש האָט געפֿונען פֿאַר זײַנע געטרײַע שילדערונגען. די נאַראַטיווע שילדערונגען און די שפּראַך פֿון זײַנע העלדן אָטעמען מיט דעם שטייגער, מיט דער שטימונג און וואָר פֿון אָט דער סביבה.

גאָר קיין ספק נישט אַז אָט דער לשון, די דערציילערישע אידיאָמאַטיק איז אויסגעבונדן און וואַקסט אַרויס נאַטירלעך און וואָריק פֿון די קאָנפֿליקטן און פֿאַרלױפֿעניש אויף די ווילנער גאַסן. אָבער דער מחבר האָט אים געגעבן אַ קינסטלערישן תיקון. אײַנגעשאַפֿן און פֿאַרפֿיסקירט אַ שפּראַך־קלימאַט, וואָס טראָגט דעם אָטעם און ריטעם פֿון דער באַזונדערער, אײגנטימלעכער ווילנע.

זײַנע בײדע ביכער "ביים ווילנער דורכהויף" און "אויף ווילנער גאַסן" זײַנען אַ ווערטיקער בײַטראָג צו דער פֿאַרגעדענקונג און צו דער שאַפֿונג פֿון ווילנע, וואָס איז געווען — און נישטאָ מער.

יוסף פרידלענדער (חיפה)

אם אשכחך אוישוויץ

ק. צעטניק, די שבועה, פאַרלאַג י.ל. פרץ, תל־אָביב, תשמ״ב — 1982

אויב עס איז פאַראַן אין דער נאָך־אוישוויץ וועלט אַ שרײַבער, וואָס קען זיך פאַרמעסטן ליטעראַריש און מענטשלעך מיט דער טעמע ״אוישוויץ״, איז עס ק. צעטניק.

אין וואָס באַשטייט זיין כוח? אין געפינען דעם כמעט נישט־מעגלעכן דרך צו פאַרבינדן די אוישוויץ־טראַוומע מיט די אותיות פון אונדזער אַלף־בית. לכתחלה איז עס נישט־מעגלעך, אַבסאָלוט נישט מעגלעך. ווי קען מען אָנווענדן וועלכע עס איז שפּראַך לגבי אַ פּלאַנעטע, וואָס געפינט זיך נישט אין מענטשלעכן מוח בכלל, און עקסיסטירט נישט אין רוים און נישט אין צייט פון אונדזער דענקען? אוישוויץ לייגט זיך נישט אויפן שכל פון יעדן בר־דעת. יעדער פּרוּוו איבערצולעבן איין איינציקע סעקונדע אָדער איין מינוט פון דער ״אַנטי־ווירקלעכקייט״, פון די לאַגערן און פון די קרעמאַטאָריעס, פאַלט דורך. מחמת אונדזער מוח קען עס נישט באַנעמען און באַגרייפן.

פּאָפּולער. פאַרקערט גאָר, מען מיידט אים אויס, און נישט נאָר אין דער היינט־צייטיקער יידישער בעלעטריסטיק, נאָר בכלל אין דער קינסטלערישער וואָרט־שאַפונג. דהיינו: די סאָציאַלע אידייע, וואָס איז ביז אַנומלט געווען אַ הויפּט־שטריך אין דער ליטעראַטור; דאָס אָננעמען זיך פאַרן

מדרשים און אויף שניפּעשיק.

מען זאָגט: אַז אַ ווילנער דערקענט מען צווישן טויזנטער. ער איז אי באַשיידן, פאָלקסטימלעך, אי עס שרייט אַראָפּ פון אים — און ער וויל טאַקע מען זאָל עס

ק. צעטניק, די שבועה, פאַרלאַג י.ל. פּרץ, תל־אָ

אויב עס איז פאַראַן אין דער נאָך־אוישוויץ וועלט אַ שרײַבער, וואָס קען זיך פאַרמעסטן ליטעראַריש און מענטשלעך מיט דער טעמע ״אוישוויץ״, איז עס ק. צעטניק.

אין וואָס באַשטייט זײַן כּוח? אין געפינען דעם כּמעט נישט־מעגלעכן דרך צו פאַרבינדן די אוישוויץ־טראַוומע מיט די אותיות פון אונדזער אַלף־בית. לכתחילה איז עס נישט־מעגלעך, אַבסאָלוט נישט מעגלעך. ווי קען מען

פּאָפּולער. פאַרקערט גאָר, מען מײַדט אים אויס, און נישט נאָר אין דער הײַנט־צײַטיקער יידישער בעלעטריסטיק, נאָר בכלל אין דער קינסטלערישער וואָרט־שאַפונג. דהיינו: די סאָציאַלע אידייע, וואָס איז ביז אַנומלט געווען אַ הויפּט־שטריך אין דער ליטעראַטור; דאָס אָננעמען זיך פאַרן געקריוודעטן, פאַרן פאַריאָכטן און באַעוולטן, — דאָס וואָס אַמאָל איז געווען אַזוי נאַטירלעך און דערהויבן. הײַנט ווײַכט מען פון אַן אידייאישן מאָטיוו, אַ סאָציאַלן טאָן. דאָס זעט אויס עפּעס פאַרעלטערט און נישט מאָדערן. כאָטש די וועלט איז פול מיט סאָציאַלע עוולות, אין אַברהם קאַרפּינאָוויטשעס דערציילונגען איז עס דאָ. ס׳איז נישט אָנגעשפּיצט, נישט צוגעשפּיצט צו סאָציאַלער פּראָבלעמאַטיק. נישטאָ קיין שמץ פון בכבודיקן לענקען, קערעווען צו באַווײַזן באַעוולטע און באַעוולער און דאָך פילן מיר ווי אַ גרונט־מאָטיוו און דאָס שטיין אויף דער זײַט פון געטראָפּענעם און דערדריקטן. אַפילו ״די צרות ביי אַרקע גריזון האָבן זיך אָנגעהויבן דעמאָלט ווען ער האָט געוואָלט טאָן אַ מיצווה״, אָט דער מאַרעוויכער און קאָרטן־שוליער האָט נישט געקאָנט צוזען דעם צער פונעם יונגן בחורל, וואָס האָט באַין אופן נישט געקענט פאַרוואַרפן די רויטע פאָן אויף די עלעקטרישע דראָטן. טוט ער עס פאַר אים און באַצאָלט מיט עטלעכע יאָר תּפיסה.

אַט דער סאַציאַלער, הומאַניסטישער געפיל וועבט זיך

חן אוישוויץ

י.ל. פרץ, תל-אָביב, תשמ״ב — 1982

אָנווענדן וועלכע עס איז שפּראַך לגבי אַ פּלאַנעטע, וואָס געפינט זיך נישט אין מענטשלעכן מוח בכלל, און עקסיסטירט נישט אין רוים און נישט אין צייט פון אונדזער דענקען? אוישוויץ לייגט זיך נישט אויפן שכל פון יעדן בר־דעת. יעדער פּרוּוו איבערצולעבן איין איינציקע סעקונדע אָדער איין מינוט פון דער ״אַנטי־ווירקלעכקייט״, פון די לאַגערן און פון די קרעמאַטאָריעס, פאַלט דורך. מחמת אונדזער מוח קען עס נישט באַנעמען און באַגרייפן.

מדרשים און אויף שניפּעשיק.

מען זאָגט: אַז אַ ווילנער דערקענט מען צווישן טויזנטער. ער איז אי באַשיידן, פאָלקסטימלעך, אי עס שרייט אַראָפּ פון אים — און ער וויל טאַקע מען זאָל עס וויסן — איך בין אַ ווילנער! וואָרעם וואו איז געווען אַזופיל יידיש־לעבן ווי אין ווילנע? ווילנע ציט דאָך איר יחוס פון דורות למדנים, תורה־לערנער, פון יידישע האָרעפּאַשניקעס און פון די ערשטע יידישע רעוואָלוציאָנערן... ביז באַרימטע קולטור־שאַפער און די יונגע יידישע דיכטער, שרייבער, קינסטלער און וויסנשאַפטלער.

וועגן אָט דער ווילנע, אָבער גראָד נישט פון די מכובדים און למדנים, נייערט פון המון־עם, צומאָל פון דער האַלבוועלט און אונטערוועלט־גנבים, פּאַסערס, ווילנער

און אויב אַ מענטש וויל זיך איינעקשענען און "דורכרייסן" אַט די גוואַלדיקע מחיצות, און פּרובירן פאָרשטעלן זיך ווי אַזוי ער פּערזענלעך מאַכט עס דורך אויף זיין אייגענעם לייב־און־לעבן, בלייבט ער שטיין פאַר פאַרמאַכטע טויערן, וואָס זיינען פאַרמאַכט אויף זיבן שלעסער. דאָס איז דער גרענעץ פון אונדזער פאַרשטאַנד און פון אונדזער פילן. דאָ בלייבט מען שטיין עלנט און איינזאַם, הילפסלאָז און פאַריתומט.

ק. צעטניק זאָגט אונדז אין דער דערציילונג "די שבועה", אַז ער האָט געשוואוירן, "שטייענדיק אין טאָג פון באַפרייאונג לעבן אַשבאַרג ביי דער אוישוויצער קרעמאַטאָריע" בזה הלשון: "איך שווער, מיט מיינע הענט, וואָס נעמען אַרום אייער אַש, צו זיין אייער קול, און דער קול פון שטומען אויסגעברענטן קאַצעט; איך וועל נישט אויפהערן וועגן אייך צו דערציילן ביז מיין לעצטן אָטעמצוג. אַזוי העלף מיר גאָט, אָמן". געוויס האָט נאָך עמעצער געשוואוירן אַן ענלעכע שבועה. אָבער קיינעמס שבועה איז נישט מקוים געוואָרן אין אַזאַ מאָס ווי זיין שבועה. זיין שרייבן איז דער קיום פון אָט דער שבועה. אַדאַנק איר און אַ דאַנק אים קענען מיר דערגיין צו אחד בששים — און אפשר אחד בששים מאָל ששים — פון אַ מינימאַלער פאָרשטעלונג אין אונדזער פאַנטאַזיע וועגן דעם, וואָס עס האָט זיך געטאָן אויף אָט דעם פּלאַנעט.

ק. צעטניק ווייסט דעם סוד פון איבערגעבן — יאָ, איבערגעבן — די אַטמאָספער פון דעם פּלאַנעט. דאָס איז אַ מין חלום־נישט־חלום וואו טויט און לעבן, אין אונדזערע באַגריפן, עקסיסטירן נישט. לעבן איז נישט לעבן

בשש[illegible] — פון אַ מינימאַלער פאָרשטעלונג אין אונדזער פאַנטאַזיע וועגן דעם, וואָס עס האָט זיך געטאָן אויף אָט דעם פלאַנעט.

ק. צעטניק ווייסט דעם סוד פון איבערגעבן — יאָ, איבערגעבן — די אַטמאָספער פון דעם פלאַנעט. דאָס איז אַ מין חלום־נישט־חלום וואו טויט און לעבן, אין אונדזערע באַגריפן, עקסיסטירן נישט. לעבן איז נישט לעבן און טויט איז נישט טויט. מען לעבט נישט און מען שטאַרבט נישט. מענטשן ליגן אויף נאַרעס, מיט אָפענע אויגן, און ביז מען נעמט זיי נישט אַוועק אין די קרעמאַטאָריעס ווייסט קיינער נישט צי זיי אָטעמען נאָך, אָדער האַלטן שוין נאָך יציאת נשמה. ״דו קענסט קיינמאָל נישט וויסן — זאָגט דער מחבר — צי דו שטאַרבסט נישט אין אָט דער איצטיקער רגע״.

טאָ ווי אַזוי ווייסט מען אַז מען לעבט נאָך ? אין זכות פון די מעשים תעתועים פון די דייטשן. די אַלע יסורים און עינויים און דערדריקונגען זאָגן עדות, אַז זייערע קרבנות זשיפּען נאָך. אַז נישט וואָלטן דאָך די דייטשן נישט געטאָן זייער עבודה לבטלה.

און נאָך אַ סימן האָבן מיר. די אַלטע שנאה פון די פּאָליאַקן צו די יידן. אויך אין אוישוויץ זיינען די פּאָליאַקן געבליבן די זעלבע שונאי ישראל, ווי פאַר דער מלחמה. חיים־יידל, וואָס לעבט אין לאַגער מיט מעשי־נסים ממש, קען נישט פאַרטראָגן די פּאַסיווע פיינטשאַפט פון די פּאָליאַקן. ער קען עס נישט מקבל זיין. דאָס כשרע בלוט קאָכט אין אים: אוישוויץ ! אונדזער אוישוויץ ! אונדזער גיהנום ! אונדזערע טויטע ! אונדזער קרעמאַטאָריע ! ווייניק האָבן מיר פון די אַנטיסעמיטן געליטן דאָרט אויף יענער וועלט, אין פּוילן ? דאָ, אין גיהנום, אויך ? דאָ אויך ? דאָ, וואו מען ברענט אונדז און מען בראָט אונדז, דאָ, וואו עס זיינען פאַראַן בלויז יידן, פון איין עק שטעכלדראָט ביז צום צווייטן עק — אַלץ פאַר אונדז געשאַפן ! אַלץ צוגעגרייט און געבויט ספּעציעל פאַר אונדז ! ווי קומען זיי

צו זיין דאָ די דעה־זאָגערס? דאָס איז דאָך נישט זייער פּוילן, וואו זיי האָבן אויף אונדז געמאַכט פּאָגראָמען? דאָ איז דאָך אַלץ אונדזער! אונדזער! אונדזערע פּרויען, אונדזערע טאַטעס, אונדזערע קינדער. אַלץ אונדזער, אונדזער אוישוויץ!...

אויב אין אָט דער אוישוויץ־באַשרייבונג זיינען פאַראַן מדרגות — איז דאָ ק. צעטניק דערגאַנגען צו גאָר אַ היפּשער מדרגה. ער באַווייזט אונדז, ווי אַזוי די אַלט־יידישע שנאה צו די פּאָליאַקן איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מין קנאה... לטובת אוישוויץ. אָט דער פּלאַנעט איז דאָך אַ ריין־יידישער, וואָס איז מיט כוונה געפּלאַנט געוואָרן צו מאָרדן יידן. און דאָ געפינען זיך פּאָליאַקן אין פיל בעסערע באַדינגונגען ווי יידן, מחמת זיי באַקומען פּעקלעך פון זייערע משפחות, פּגרן נישט פון הונגער, און קוקן פון אויבן אַראָפּ אויף די זשידעס, וואָס זיינען נאָך נישט דערגאַנגען צו די קרעמאַטאָריעס. מילא, אוישוויץ איז אַ גורל, אַן אָנשיקעניש פון רבונו של עולם — חיים יידל איז אַ ייד אַ מאַמין. ער גלויבט אין זיין רבין וואָס גייט אויס אין אַ צווייטן בלאָק און איז אַפילו מסכן זיין לעבן, בכדי צו ברענגען דעם רבין אַ פּושקעס מאַרמאָלאַדע — פאַר זיין אויסדערוויילטן פאָלק. אָבער וואָס טוען דאָ די גוים, די שונאי ישראל?

פּסיכאָלאָגן וואָלטן דאָ געהאַט צו זינגען און צו זאָגן.

די ערשטע דערציילונג הייסט "מאָניש" און איר אינהאַלט איז אַז אוישוויץ־העלד, אַן עלף־יאָריקער יינגל,

פּסיכאָלאָגן וואָלטן דאָ געהאַט צו זינגען און צו זאָגן.

די ערשטע דערציילונג הייסט „מאָניש" און איר אינהאַלט איז אַן אוישוויץ־העלד, אַן עלף־יאָריקער יינגל, „אַ פּיפּל" („ייִנגלעך, וועלכע די בלאָק־עלטסטע אין אוישוויץ האָבן גענוצט צו זייערע סעקסועלע אָרגיעס"). דאָס יינגל האָט פאַרלאָרן זיין פּאָסטן לטובת אַן אַנדערן יידיש יינגל, און ער איז טויט־הונגעריק. אין דעם יאָר וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אין אוישוויץ האָט ער געלערנט, אַז עס קומט די שעה ביי יעדן הונגעריקן קאַצעטניק, ווען ער פאַרלירט דעם פאַרשטאַנד און ווערט מגולגל אין אַ מוזלמאַן, וואָס אַלע מענטשלעכע געפילן און באַדערפענישן ווערן ביי אים אַטראָפירט, און פריער אָדער שפּעטער נעמט מען אים צו די גאַז־קאַמערן. מאָניש ווייסט דעריבער, אַז מאָרגן אָדער איבערמאָרגן וועט דער לעצטער פונק פון פאַרשטאַנד אויסגיין אין זיין קאָפּ". האָט ער זיך געווענדט צום „פּיפּל" בעניעק, וואָס האָט פאַרנומען זיין פּלאַץ, און געבעטן רחמים, ער זאָל אים געבן אַ שטיקל ברויט. בעניעק האָט נישט געגעבן, מחמת אַלץ וואָס ער האָט געקענט גנבענען האָט ער אָוועקגעגעבן זיין טאַטן. בעניעק, איז ווי אַלע „פּיפּלס" דעמאָרדעט געוואָרן דורך זיין בלאָקעלטסטן, וואָס האָט זיין פליייש פאַרקויפט צו די קאַצעטניקעס, נאָך דעם ווי מען האָט אים געבראָטן אין לאַטרינע־בלאָק.

אָט די סצענע פון משא־ומתן אַרום בעניעקס פלייש איז געוואָרן ווי אַן אַנטפּלעקונג פאַר מאָנישן. די גאַנצע טראַדיציע פון די פּיפּלס, אַלע פּיפּלס; פון וועלכע עס איז

…אָסטן לטובת אַן אַנדערן ייִדיש ייִנגל, און ער איז טויט־הונגעריק. אין דעם יאָר וואָס ער האָט דורכגעמאַכט אין אוישוויץ האָט ער געלערנט, אַז עס קומט די שעה ביי יעדן הונגעריקן קאַצעטניק, ווען ער פֿאַרלירט דעם פֿאַרשטאַנד און ווערט מגולגל אין אַ מוזלמאַן, וואָס אַלע מענטשלעכע געפֿילן און באַדערפֿענישן ווערן ביי אים אַטראָפֿירט, און פֿריער אָדער שפּעטער נעמט מען אים צו די גאַז־קאַמערן. מאָניש ווייסט דעריבער, אַז מאָרגן אָדער איבערמאָרגן וועט דער לעצטער פֿונק פֿון פֿאַרשטאַנד אויסגיין אין זיין קאָפּ". האָט ער זיך געווענדט צום "פּיפּל" בעניעק, וואָס האָט פֿאַרנומען זיין פּלאַץ, און געבעטן רחמים, ער זאָל אים געבן אַ שטיקל ברויט. בעניעק האָט נישט געגעבן, מחמת אַלץ וואָס ער האָט געקענט גנבֿענען האָט ער אַוועקגעגעבן זיין טאַטן. בעניעק, איז ווי אַלע "פּיפּלס" דעמאָרדעט געוואָרן דורך זיין בלאָקעלטסטן, וואָס האָט זיין פֿלייש פֿאַרקויפֿט צו די קאַצעטניקעס, נאָך דעם ווי מען האָט אים געבראָטן אין לאַטרינע־בלאָק.

אָט די סצענע פֿון משא־ומתן אַרום בעניעקס פֿלייש איז געווען ווי אַן אַנטפּלעקונג פֿאַר מאָנישן. די גאַנצע טראַדיציע פֿון די פּיפּלס, אַלע פּיפּלס; פֿון וועלכע עס איז קיין זכר נישט געבליבן, איז פּלוצעם קלאָר געוואָרן אין מאָנישעס פֿאַרשטאַנד. ביז דעם מאָמענט האָט ער נישט תופֿס געווען זיין גורל, הגם ער האָט זיך גוט צוגעקוקט

וואָס עס טוט זיך אַרום אים, און אוישוויץ האָט אים צוגעגעבן פיל יאָרן, אין דעם איינציקן יאָר פון זיין אוישוויציאַדע. „מאָניש האָט געוויינט. דער צער פון אַלע פּיפּלס איז געווען אין זיין צער. טרערן פון אַלע פּיפּלס זיינען געווען אין זיין עלנטקייט. טרערן פון אַלע פּיפּלס האָבן איצט אַרויסגעוויינט פון זיינע אויגן."

דער זעלבער מאָניש שטעלט זיך אין סכנת נפשות און ברענגט דעם רבין טיי יעדן טאָג. ער אַליין ווייסט נישט פאַר וואָס ער טוט עס. אָבער, אַז דעם רבינס אויגן קוקן צו אים, „דאַכט זיך אים אַז ער הערט דער מאַמעס קול אין געטאָ, וואָס רופט צו אים: מאָנישי, דערלאַנג צום טאַטעשי דאָס גלעזעלע טיי..."

די טראַגעדיע פון די פּיפּלס אין אוישוויץ ווערט באַשריבן פון ק. צעטניקן מיט אַזויפיל האַרץ און נשמה, וואָס ער לייגט אַריין אין זיין שילדערונגס־טאַלאַנט, און שטעלט מיט זיך פאָר אַ באַזונדערע דערגרייכונג, וואָס פאַרמיטלט צווישן דעם אוישוויץ־פּלאַנעט און צווישן דעם לייענער. ווידעראַמאָל אַ מדרגה נישט קלענער ווי י. ל. פּרצס „דריי מתנות", און אפשר נאָך העכער. יודעי חן קענען איינזען אַ סימבאָלישקייט און ציען אַ צעבראָכענע ליניע פון פּרצס „מאָניש" ביז ק. צעטניקס „מאָניש".

נישט נאָר דעם פּלאַנעט אוישוויץ פון אינעווייניק גיט אונדז דער מחבר. ער גיט אונדז אויך די שוידערלעכקייט און די איינזאַמקייט פון דעם געראַטעוועטן קאַצעטניק,

קענען איינזען אַ סימבאָלישקייט און ציען אַ צעבראָכענע
ליניע פון פרצס "מאָניש" ביז ק. צעטניקס "מאָניש".

נישט נאָר דעם פּלאַנעט אוישוויץ פון אינעווייניק גיט אונדז דער מחבר. ער גיט אונדז אויך די שוידערלעכקייט און די איינזאַמקייט פון דעם גרעאַטעוועטן קאַצעטניק, וואָס וואַנדערט, שוין נאָך דער באַפרייאונג, אויף וועגן און שטעגן און חלומט אַפילו וועגן נקמה. און אָט דער בלייבט איינער אַליין, דער לעצטער ייד אויף גאָטס וועלט, לעבט ער איבער פון דאָס ניי דאָס געוויין פון אַ יידיש קינד, וואָס טאַטע מאַמע האָבן מיט די אייגענע הענט דערשטיקט. נאָר "נישט דאָס געוויין, נאָר דאָס פּלוצעמדיקע פאַרשוויגן ווערן פונעם קינד האָט געשריגן אין זייערע אויערן". גייט ער אין שניי און אין רעגן, און מיט אים צוזאַמען גייט יענער שוויגן פון קליינע קינדער, און אין גאָטס וועלט איז נישטאָ קיין איין טיר, וואָס זאָל זיך עפענען פאַר אים. "הינטער אים איז געלעגן סדום ועמורה. ער האָט נישט אויסגעדרייט דעם קאָפּ אויף צוריק. ער איז געגאַנגען".

און ווען עס גייט אויף אין זכרון זיין נאָמען פון פאַרן אוישוויץ־מבול, באַפאַלט אים אַ רחמנות אויף זיך אַליין. אין אוישוויץ איז ער געווען אַ נומער. נישט געהאַט קיין נאָמען. אַלע קאַצעטניקעס האָבן נישט געהאַט קיין נאָמען. יעדער איינער האָט געהייסן העפטלינג. און איצטער, אַז אין די וועגן פון זיין נע ונד איז אויפגעגאַנגען, אין זיין באַוואוסטזיין, זיין אַמאָליקער נאָמען, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז אין דער גאַנצער וועלט איז נישט געבליבן קיין איין מענטש, וואָס זאָל זיך דערפרייען ווען ער וועט דערהערן אָט דעם נאָמען. איז, צו וואָס דאַרף אַ מענטש האָבן אַ נאָמען?

אוישוויץ יאָגט אים נאָך. דער קאַצעטניק איז טאַקע אַרויס פון אוישוויץ. אָבער אוישוויץ ליגט טיף אין זיינע

וואָס וואַנדערט, שוין נאָך דער באַפרייאונג, אויף וועגן און שטעגן און חלומט אַפילו וועגן נקמה. און אָט דער בלייבט איינער אַליין, דער לעצטער ייד אויף גאָטס וועלט, לעבט ער איבער פון דאָס ניי דאָס געוויין פון אַ יידיש קינד, וואָס טאַטע מאַמע האָבן מיט די אייגענע הענט דערשטיקט. נאָר "נישט דאָס געוויין, נאָר דאָס פלוצעמדיקע פאַרשוויגן ווערן פונעם קינד האָט געשריגן אין זייערע אויערן". גייט ער אין שניי און אין רעגן, און מיט אים צוזאַמען גייט יענער שווייגן פון קליינע קינדער, און אין גאָטס וועלט איז נישטאָ קיין איין טיר, וואָס זאָל זיך עפענען פאַר אים. "הינטער אים איז געלעגן סדום ועמורה. ער האָט נישט אויסגעדרייט דעם קאָפּ אויף צוריק. ער איז געגאַנגען".

און ווען עס גייט אויף אין זכרון זיין נאָמען פון פאַרן אוישוויץ־מבול, באַפאַלט אים אַ רחמנות אויף זיך אַליין. אין אוישוויץ איז ער געווען אַ נומער. נישט געהאַט קיין נאָמען. אַלע קאַצעטניקעס האָבן נישט געהאַט קיין נאָמען. יעדער איינער האָט געהייסן העפטלינג. און איצטער, אַז אין די וועגן פון זיין נע ונד איז אויפגעגאַנגען, אין זיין באַוואוסטזיין, זיין אַמאָליקער נאָמען, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז אין דער גאַנצער וועלט איז נישט געבליבן קיין איין מענטש, וואָס זאָל זיך דערפרייען ווען ער וועט דערהערן אָט דעם נאָמען. איז, צו וואָס דאַרף אַ מענטש האָבן אַ נאָמען?

אוישוויץ יאָגט אים נאָך. דער קאַצעטניק איז טאַקע אַרויס פון אוישוויץ. אָבער אוישוויץ ליגט טיף אין זיינע ביינער. ווען ער פאָרט מיט אַן אויטאָמאָביל פון דער

„בריחה“ אין איטאַליע, דערמאָנט אים דער „מגן דוד“ דעם געטאָ און דעם לאַגער און די קאַצעטן, וואָס האָבן מאַרשירט פון גיהנום און זוכה געווען באַפרייט צו ווערן דורך די רויטע אַרמייער. זייער גאולה איז אָבער געווען זייער אַ קורצע. די סאָלדאַטן האָבן זיי געגעבן זייער שפּייז פון די מיליטערישע קעסלען, מיט דער גוטער כוונה זיי אָנצוזעטיקן. אָבער די לאַגערלייט האָבן דאָס נישט געקענט פאַרדייען און זיינען אויסגעשטאָרבן.

טראַכט דער קאַצעטניק און ברעכט זיך דעם קאָפּ: צי גייט ער נישט גופא צום טויט צוליב דער רייכער גייסטיקער שפּייז וואָס שטראָמט צו אים פון די ארץ ישראלדיקע בחורים, וואָס פירן אים אין זייער מגן דוד מאַשין? „צי איז עס נישט דער אָנהויב פון דער גסיסה“? צוויי יאָר האָט ער אויסגעהאַלטן אין אוישוויץ, מחמת ער האָט זיך געראַנגלט נישט צו ווערן אַ גייסטיקער מוזלמאַן. דאָרט ווערט מען קודם כל אַ גייסטיקער מת. נאָך דעם ווערט מען עס קערפּערלעך, פיזיש. זיין גאַנצע ענערגיע איז געווען מאָבילידירט כדי נישט אונטערגעבן זיך גייסטיק צו די פלאַנעטע־געזעצן. אַדאַנק דעם איז ער נישט צעבראָכן געוואָרן. אָבער איצטער פאַרלירט ער זיין גייסטיקן פּאַנצער, זיין ווידערשטאַנד. ער פילט ווי מען פירט אים ווייטער, „ווי אָט דער פאַנצער צערינט זיך ווי חלב אונטער די ברענענדיקע זונשטראַלן פון דער באַפרייאונג. זיין מוח איז נישט אימשטאַנד אויפצונעמען די בלענדנדיקע ליכט, און זיין גוף ברעכט זיך צוזאַמען“.

חלב אונטער די ברענענדיקע זונשטראַלן פון דער באַפרייאונג. זיין מוח איז נישט אימשטאַנד אויפצונעמען די בלענדנדיקע ליכט, און זיין גוף ברעכט זיך צוזאַמען״.

יעדע איינציקע דערציילונג פון ק. צעטניקס בוך ״די שבועה״ טראָגט אין זיך דעם גורל און דעם שטעמפּל פון אוישוויץ. יעדע שורה אָטעמט מיטן רויך פון די קרעמאַטאָריעס. אַפילו די הימלען און די אַרומיקע נאַטור זיינען אַ טייל פון דעם פּלאַנעט. די מענטשן און די סיטואַציעס קומען אַרויס זייער שאַרף און קריצן זיך איין אין אונדזער זכרון. אוישוויץ־נעפּלען און וואָלקנס ציען זיך, אַפילו איבער די דערציילונגען, וואָס זיינען פאַרפלאַנצט אינעם באָדן פון ארץ ישראל.

און וואָלט די וועלט געהאַט אַן אַנדער פּנים, וואָלט מען געדאַרפט ק. צעטניקס שרייבן איבערזעצן אויף אַלע שבעים לשונות און איינשליסן אַ טייל פון זיי אין די לערן־פּראָגראַמען אין אַלע שולן, כדי דורות, נאָענטע און ווייטע, זאָלן לערנען אַ מוסר השכל פון דעם אוישוויץ־פּלאַנעט. און בפרט, אַז ק. צעטניקס דערציילערישער כוח איז גרויס און קען אויסהאַלטן דעם פאַרגלייך מיט די גרעסטע שרייבער הומאַניסטן אין דער וועלט־ליטעראַטור.

מיר, יידן, זיינען אין דעם בלוטיק פּאַראינטערעסירט. מיר ווייסן טאַקע, אַז דאָרטן זיינען אומגעקומען אויך נישט־יידן. אָבער אמתע ״מיוחסים״ פון אוישוויץ זיינען מיר און נישט קיין אַנדערע אומה ולשון. ווי זאָגט עס חיים יידל: ״דאָ איז דאָך אַלץ אונדזערס! אונדזערע פרויען. אונדזערע טאַטעס, אונדזערע קינדער. אַלץ אונדזערס! אונדזער אוישוויץ...״